

SZATHMÁRI ISTVÁN: RÉGI NYELVTANAINK ÉS EGYSÉGESÜLŐ IRODALMI NYELVÜNK

(Akadémiai, 1968.)

Az irodalom- és nyelvtudomány határterületén — az európai tudományosság törekvéseivel párhuzamosan — új diszciplína körvonalai bontakoznak ki nálunk is az utóbbi években: irodalmi nyelvünk kialakulásának, fejlődéstörténetének vizsgálata. E janusarcú studium — történeti jellegű, de a gyakorlati nyelv műveléssel is szoros kapcsolatban van, egyaránt tárgya az irodalomtörténeti és nyelvtudományi kutatásoknak — nem nagy múltra tekinthet vissza. Bár Balassa József már 1891-ben leírta szemrehányásnak is beillő sorait: „Nyelvtudományunknak egyik legérdekesebb és legfontosabb kérdésével a magyar irodalmi nyelv alakulásával eddigelé senki sem foglalkozott” (Hunfalvi-Album Bp. 1891. 5.), utána még jó hatvan esztendeig alig-alig történt érdemleges ezen a területen.

A tényleges zászlóbontást Pais Dezsőnek 1953-ban megjelent *A magyar irodalmi nyelv* című alapvető tanulmánya jelenti (I. OK. 425–66.). Előzmények nélkül, szinte a semmiből teremtette meg ennek a tudományos részterületnek az alapjait azzal, hogy elsőként adott átfogó képet irodalmi nyelvünk fejlődéséről a kezdetektől napjainkig, és kijelölte a további kutatások irányát. Nyomában azóta kisebb-nagyobb publikációk egész sora látott napvilágot: Papp László (*Nyelvjárástörténet és nyelvi statisztika* — Bp. 1963.) és E. Abaffy Erzsébet (*Sopron megye nyelve a XVI. században* — Bp. 1965.) a történeti nyelvjáráskutatás felől közelíti meg a kérdést. Deme László irodalmon kívüli anyag bevonásával vizsgálja a nyelvi norma egységesülését (*A XVI. század végi nyelvi norma kérdéséhez* — Bp. 1959.), Molnár József a könyvsajtó egységesítő hatását világítja meg (*A könyvnyomtatás hatása a magyar irodalmi nyelv kialakulására 1527–1576 között* — Bp. 1963.), Benkő Loránd pedig terjedelmes monográfiát szentel irodalmi nyelvünk 1772–1795 közötti állapotának (*A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában* — Bp. 1960.). E távolról sem teljességre törekvő felsorolás is mutatja, hogy irodalmi nyelvünk történetének megírása fölöttébb sokágú, komplex feladat, a nyelvtudomány keretein belül maradván is számos módszere képzelhető el, s ezeket a kutató nem önkényesen választja ki, hanem alkalmazását nagyrészt az általa vizsgált anyag természete szabja meg.

Ezt igazolja Szathmári István munkája is. A monográfiából korábban megjelent fejezetek: *Geleji Katona István és a XVII. századi német „Sprachgesellschaft”-ok* (Nyr. 88. 1964. 248–52.); *Kövesdi Pál grammatikája és a nyelvi norma alakulása* (MNY. LXI. 1965. 428–36.), valamint a *Milyen nyelvtant írt valójában Sylvester János?* (Szeged 1968.

Nyelvcészeti dolgozatok 80.) ízelítőt adtak az éveken át folytatott kutatómunka eredményeiből és egyben várakozást teremtettek a tudományos közvéleményben. Most inár, hogy az egész opus előttünk fekszik, elmondhatjuk; a magyar nyelvtudomány (és irodalomtörténet!) egy jó könyvvel gazdagabb lett.

Nyelvtanirodalmunk Sylvester János *Rudimenta Grammatices Donati* (Krakkó 1527.) c. művétől Tsétsi János *Observationes Orthographico-Grammaticae* (Lőcse 1708.) c. munkájának megjelenéséig húsz év híján két évszázados történetét elemzi, abból a szempontból, hogy az egyes nyelvtanszerzők munkássága és nyelvtani irodalmunk egésze milyen hatással volt az irodalmi nyelv egységesülésére. Törtetlen úton jár. Egyetlen előzménye (de nem az irodalmi nyelv vizsgálata szempontjából) Balázs János kandidátusi értekezése: *A nyelvtanirodalom alapjai és a magyar nyelvtanirodalom kezdetei I–II.* Bp. 1958.

A szerző arra törekedett, hogy e nagy korszak — nyugodtan mondhatjuk — hatalmas forrásanyagát úgy mutassa be, úgy elemezze, hogy nyelvtanaink tükrében hű képet kapjunk irodalmi nyelvünk e korabeli változásairól, az egységesülés felé mutató tendenciákról. Mindenekelőtt állást kellett foglalnia a kutatás egészét érintő alapkérdésekben: a magyar irodalmi nyelv fejlődésének korszakai, a diszciplína terminológiája (irodalmi nyelv, írott nyelv stb.) és a korábbi szakirodalom módszertani tanulságait is számba véve kialakítania saját metódusát, melyet — legalább fő vonásaiban — cleve meghatározó a vizsgált nyelvtanok jellege. Ezek ugyanis terjedelm és rendszeresség (mondattan csak Szenczi Molnár Albert grammatikájában jelenik meg először, a szókincs kérdéscível nemigen foglalkoznak, ritkán szerepelnek nyelvhelyességi és stilisztikai észrevételek stb.) tekintetében sokfélék, több közülük töredékes. Így érthető, mint Szathmári írja: „hogy magam a nyelvtanok vizsgálatában részletesen a formai elemekkel foglalkoztam. Hogy ezek az elemek rendszerezhetők legyenek . . .” (31.). Annál is inkább, mert a tartalmi elemek feldolgozása terén egyelőre még csupán a próbálkozások stádiumában vagyunk.

A formai elemek rendszerezésének és összehasonlításának igénye azt a helyes elgondolást sugalmazta a szerzőnek, hogy kutatása középpontjába az ún. kulcsjelenségeket állítsa, lemondva ezzel az amúgy is megvalósíthatatlan és adott esetben kevésbé termékeny teljességre való törekvéstől. Szathmári kulcsjelenségnek tekinti „... azokat a nyelvi (hangtani, alaktani) elemeket, továbbá nyelv- és íráshasználati (mondattani, helyesírási) módokat, szabályokat, amelyek a vizsgált korban és szövegekben ingadozást mutatnak önmagukon belül; továbbá azokat, amelyek eltérnek mai irodalmi nyelvünk állapotától . . .” (31.). Valóság-érzékét dicséri, hogy munkája során mindig figyelembe vette az ellenpéldákat is, és így az általa megrajzolt kép

az adott kereteken belül hű tükre a nyelvi folyamatoknak. Különösen termékenynek bizonyult az az eljárása, hogy a nyelvtanszerzők elvi megállapításait, az általuk helyesnek tartott és propagált nyelvi normákat szembeállította saját gyakorlatukkal, mintegy ellenőrizte; hogyan tartják meg a maguk alkotta „törvényeket”. Természetesen ez a szembeállítás nem terjedhet ki az összes nyelvtanszerző valamennyi egyéb munkájára, sőt teljes művek vizsgálatát sem teszi minden esetben lehetővé. Ez majd speciális számláló berendezések alkalmazása esetén kerül elérhető közelségbe. Kiválóan alkalmas azonban arra, hogy száz százalékot megközelítő pontossággal kimutassa azoknak a jelenségeknek arányát, melyek az irodalmi nyelv alakulásában közreműködtek.

Ezek az elvi-módszertani alapokon áll az egész munka, ezek érvényesülnek a nyelvtanok és nyelvтанfélék (ez utóbbi Szathmári egyelőre még kissé szokatlan, de életképesnek tűnő terminusa), valamint a megjegyzések értékelésében. (Megjegyzéseken különböző nem nyelv-tani jellegű munkák elő- és utószavaiban található, elszórt, nem rendszeres, nyelv-tani, nyelv-helyességi, stilisztikai stb. észrevételeket kell értenünk.)

A könyv felépítése logikus, könnyen áttekinthető. A bevezető fejeztek tájékoztatnak az irodalmi nyelv kutatásának mai állásáról, problémáiról, a monográfia céljáról és módszeréről a feldolgozandó anyag jellegéről és értékéről, a XVI–XVII. század gazdasági, politikai, művelődési viszonyairól. Ezt követi Sylvester János, Dévai Bíró Mátyás, Szenczi Molnár Albert, Geleji Katona István, Komáromi Csipkés György, Pereszlényi Pál, Kövesdi Pál, Misztótfalusi Kis Miklós, Tsétsi János nyelv-tanainak (nyelv-tanféléknek) bemutatása, elemzése, összehasonlítása a következő szisztéma szerint: A mű keletkezése, forrásai, felépítése. A nyelvi szabványosítás jelentkezése az író nyelv-tanában (hangtan, alaktan, mondat-tan), a szerző elveinek érvényesülése műveiben (helyesírás, hangtan, alaktan, mondat-tan, szókincs, stílus), a nyelv-tan hatása és jelentősége. Külön tárgyalja Pesti Gábor, Verancsics Faustus, Mikolai Hegedűs János, Medgyesi Pál, Czeglédi István, Gyöngyösi István értékes megjegyzéseit.

Az utolsó fejeztekben összegezést ad, egybefogja a részlemzések eredményeit. Megállapítja, hogy XVI–XVII. századi nyelv-tanirodalmunk története három alkorszakra oszlik: 1. A XVI. század (Sylvester, Dévai Bíró), 2. 1600–1640 (Szenczi Molnár Albert), 3. 1640-től a század végéig (Geleji Katona, Komáromi Csipkés, Tsétsi János). Kulcsjelenségek szerint számba veszi irodalmi nyelvünk egységesülésének eredményeit, s így fejezi be: „Elmondhatjuk, hogy nyelv-tanaink tükrében a XVII. sz. végére mai helyesírásunk alapjaiban kialakult legfőbb hangtani normáink megállapodtak, s a hangtani

értékű alaktani s csak alaktani normák lényegesen nagyobb hányada is megszilárdult.” (435.)

Rövidítések jegyzéke és gondosan szerkesztett név- és tárgymutató teszi teljessé ezt az ízléses, nyomdai kiállítás szempontjából is igényes, jó benyomást keltő kötetet. Bár szedése nem tartozott a könnyű feladatok közé, alig-alig találunk sajtóhibát benne. Csupán a 7. lapon a tartalomjegyzékben kétszer is hibásan szedett Hungaria Illustrata (Illustrata helyett!) feltűnőbb.

Szathmári István munkája elismerésre méltó tudósteljesítmény, eredményeit nem csupán a nyelvtudomány, hanem az irodalom- és művelődéstörténet is hasznosíthatja. A nyelvtanok formai elemzése jó megfigyelő és rendszerező képességét igazolja, a XVI–XVII. század művelődési viszonyaival foglalkozó lapok pedig bepillantást engednek a korszak nyelvészeti kérdésein túlmenő ismereteink gazdag tárházába. Azt sajnáljuk csupán, hogy az ún. nyelvművelő társaságok problémáját nem feszegette erőteljesebben. Ha Geleji Katona körül e tárgykörben komolyabb kutatásokra vállalkozik, — ismerve szívósságát —, bizonyára megfogható eredményeket ért volna el, és ennek révén egész XVII. századi nyelvtanirodalmunk, nyelvtudományunk indulása és szellemi életünk egésze még teljesebben, még plasztikusabban rajzolódott volna ki. Monográfiája azonban e nélkül is nagy nyereség, kutatói pályafutásának jelentékeny állomása, irodalomtörténészeknek pedig figyelmeztetés: nekünk is komolyan kell foglalkoznunk irodalmi nyelvünk történetének, kialakulásának kérdéseivel, ha e korszak szellemi portréját a valósághoz híven kívánjuk megrajzolni. Kezdeményezés volt már az irodalomtudomány vonalán is. Elég itt utalnunk a Szathmári által is idézett és felhasznált Gerézdi Rabán-tanulmányra: *Irodalmi nyelvünk kialakulásáról*. (Magyar Századok 1948. 52–68.) Folytatása azonban máig is várat magára.

TARNÓC MÁRTON

TOLNAI GÁBOR: FEDERICO GARCÍA LORCA

(Akadémiai, 1968.)

A magyar olvasóközönség — eltekintve a *Cigányromán*c fordításoktól — mindössze tíz-tizenöt éve ismerkedhetett meg alaposabban García Lorca műveivel. Ez idő óta is, a közvetlen művészi élményen kívül, e nagy művész munkásságáról csak néhány elszórt cikkben és tanulmányban kapott tájékoztatást. Ez is elsősorban Tolnai Gábor nevéhez fűződik.